

Birgitta Knutsdotter Olofsson fick Lekfrämjandets lekpris dagen efter sin 90-årsdag, 18 nov 2019.

Vid ceremonin hölls anföranden av Lekfrämjandets ordförande Krister Svensson, professor emeritus Lars-Erik Berg vid Högskolan i Skövde och ledamot i Lekfrämjandets styrelse, och kulturborgarrådet i Stockholm Jonas Naddebo.

Nedan följer Lars-Erik Bergs anförande som ger en kort karaktäristik av Birgitta Knutsdotter Olofssons forskargärning och författarskap.

Till Birgitta!

I svensk läroplan av alla kategorier blev det för några år sedan viktigt med en typ av lärande som hade visat sig vara svagt i Sverige genom Pisa-kartläggningarna. Man fann att svenska elever alltifrån småbarn till gymnasister, mogna för vuxenåldern, inte lärde sig svenska och matte tillräckligt bra. Sätt igång med åtgärder! Nu genast!

I svensk förskola fanns många kunskaper, åsikter och ideologier om vad förskolan ska utträta i sin egenskap av just *för-skola*. Ska man *förskola* barnen, eller ska de få ett bra ställe att vara på och utvecklas fritt *före skolan*? Det fanns en långvarig diskussion om detta huruvida förskolan skulle vara en institution som fortsatte att vara fristående från den egentliga skolan eller om den skulle ses som just *skola* lite före den riktiga skolan. De s.k. sexårsgrupperna var ett fokus för dessa diskussioner. De nya Pisa-rönen från smittade strax av sig på förskolan, och man ägnade sig mycket åt att hitta på lekbetonade verksamheter som skulle främja matte och svenska. Sexårsverksamheterna fick ofta lokaler i skolan.

Hur kommer nu Birgitta in i den här debatten då? Fast jag känner Birgitta och hennes verk sen gammalt googlade jag på hennes namn och fann en massa material där. Tre saker som kan laddas ner som pdf är examensarbeten från Göteborg, Uppsala och Växjö som alla handlar om relationen mellan lek och lärande. En av dem handlar klokt nog om hur förskollärare närmar sig barns fria lek. Studenterna hade intervjuat förskollärare om detta.

Det är lite märkligt, på ett vis t.o.m. motsägelsefullt, att notera att Birgitta förekommer som referens i de här uppsatserna, samtidigt som de alla fokuserar relationen mellan lek och lärande. Mycket av materialet behandlar lärandet som det centrala och leken som ett verktyg för lärande. Birgitta är ju en av dem som har velat låta leken styra sig själv, och därmed lärandet, så länge barn är i förskoleålder. Det är en av de saker hon har tryckt på hårdast. Men hon har ju också kunnat tillmötesgå ett pedagogiskt intresse av lärande genom att hundra gånger påpeka att om leken får råda, och om den får göra det i frihet under handledning, så är leken den bästa lärare som tänkas kan.

Nu ska jag urskilja några olika teman som är starka och kontinuerliga i Birgittas texter.

1) Den fria leken:

Detta märkliga begrepp "Den fria leken" är i sig en slags självmotsägelse. Det tror jag Birgitta kan hålla med om. För om leken inte är fri, så är den inte lek utan något annat. Birgitta har under hela sin karriär framhållit detta, och det är väl kanske därför som hennes sista sammanfattande och integrerande text heter *Den fria lekens pedagogik*. Det är som om hon, som krona på verket, ännu en gång vill inpränta detta faktum: Lek är fri, och som sådan kan den åstadkomma mirakler. Men om den inte är fri, så är den inte lek. Det är, som Johan Asplund, en av hennes inspiratörer säger: Man kan strängt taget inte uppmana en människa att leka. Det blir en självmotsägelse.

Jag ska inte veckla in mig i någon argumentation om lek som fri och lek som verktyg för lärande, men det är påtagligt att så väldigt mycket av litteraturen kring lek, från både pedagoger och utvecklingspsykologer, handlar just om den bräckliga balansgången mellan lek och lärande. Ser vi till Birgittas forskning finns det ingen motsättning, givet att vi låter leken vara fri.

2) Absorbtionen

En annan sak som Birgitta mer än de flesta har lagt märke till är just orsaken till att leken är en så bra lärare, nämligen den **absorberande fascination** som leken utövar på barnen, och som barnen därigenom också utövar på dem av oss vuxna som unnar oss att verkligen titta på barnens lek. Barn har kvar den egenskapen att de låter sig bli tagna av det de gör, om de själva har fått välja det. Och däri ligger just lärandet. Att göra nytt helt och fullt, det är just att lära. Lärande brukar ofta på ett generellt sätt definieras som *den process genom vilken organismen tar till sig nya beteenden som visar sig riktiga och ändamålsenliga i sina sammanhang*. Och om vi ska envisa med att se leken ur lärandets synvinkel, så är det just precis detta som leken resulterar i: att ta till sig nytt och passa in det i gammalt så att man får en fungerande verksamhet.

Den här funktionen att bli absorberad kan man ge många olika förståelser för. En av dem som jag har ägnat mig åt är att små barn från början vandrar in i en värld där det kommer att handla om att bli *någon människa alls*, sedan *någon person*, och till slut en *unik personlighet*. Som nyfödd är man bara, man är inte *någon*. När man börjar upptäcka att man är och är det i handling, så börjar man bli *någon*. De små förskolebarnen är helt absorberade av detta, och varje ny gestalt som uppenbarar sig är en nyhet. Ett *nytt* fantastiskt sätt att vara, som de inte visste om förut. Det är här som fascinationen inför det nya i tillvaron, existensens mångdubbla bottnar, föds. Jag tror att det är ur detta existentiella språng, som små barn gör dagligen, som den här trollbindande kraften kommer. Det är den vi gravis förlorar allt efter som vi växer upp, och det är därför vi vuxna blir så fascinerade av att betrakta våra barns fascination. Om vi vill finna en outtömlig källa för att varsebli den här mirakulösa sortens händelser i människolivet, då ska vi gå till Birgittas böcker. Exempelsamlingen hon har gett oss är en outtömlig skatt. Jag förundras och gläds fortfarande över nya skrymslen i denna oformliga och underbara massa, och leendet spritter i mungipan rent fysiskt. Precis som barnens lek är så fysisk.

3) Leksignalen

Över till en annan huvudpunkt i Birgittas forskning och verksamhet: hon är den som på allvar förde in begreppet "**leksignalen**" i den nordiska forskningen kring lek. Den signalen har många olika uttryck och den säger att: "Vad som här sker, det sker inte på riktigt, inte på allvar utan på *låtsas*". Vi känner igen leksignalen hos förskolebarnen, och Gregory Bateson i USA kände igen det hos många högre däggdjur, och drog stora konsekvenser av det. Givetvis har den funnits med och observerats av människor i allmänhet sedan urminnes tider, men sällan drogs det viktiga konsekvenser av den i praktiken. Men Fröbel, George Mead och många andra har uppmärksammat dess viktiga funktion utan att benämna den, men det var Birgittas stora inspiration Bateson som satte den som bas för agendan om vad lek handlar om, och i Sverige har ingen gjort så mycket för detta synsätt som Birgitta. Låtsasvärlden öppnar upp en ny värld för oss tråkiga vuxna, en värld som alltid har funnits sedan människan blev språklig, men som delvis i och med industrialismen försvann ur vuxnas värld. Birgitta återfinner den här världen hos barnen, och försöker tala om för oss alla att den är oundgängligt viktig. Inte bara för barnen utan för alla barnens föräldrar också.

Leksignalen har varit en röd tråd i hela Birgittas produktion. Den fanns med redan i hennes första större verk *Lek för livet*, där man tydligt ser den fascination som vaknade hos henne, när hon redogör för Batesons korta text om den. Den har sedan funnits med mer eller mindre explicit hela tiden, och i *Den fria lekens pedagogik* är det åter den, och hennes underbara exempel på den, som sätter agendan och bildar bas för framställningen. Det är rätt val hon har gjort, och rätt sak hon alltid har låtit sig själv fascineras av, för utan leksignalen finns inte varken **roller** eller **identiteter**, varken **nytt** eller **gammalt** utan bara vanebeteende. Leksignalen är samtidigt signalen för den möjliga **kreativitetens** verkan. Det gäller från de minsta barnen i sandlådan till de Nobelpristagare som så många gånger har meddelat att de fann lösningen på sitt stora problem i lek, i dröm, i fantasi. Nydanande forskning har en sida som är just fri lek som har funnit en ordnad form i samarbete med andra lekande forskare.

4) Lek som språk

Ett fjärde tema som befolkar Birgittas texter, och som åter dyker upp redan på de första sidorna om lekens väsen i den senaste boken, det är: Leken som **språk** och som **språkets föregångare**. Man finner hos Birgitta tydligt erkännande av att leken börjar före nästan allt annat, på skötbordet. Men den ger strax upphov till något annat, som sedan följer varje människa hela livet, och utan vilket ingen kan klara sig: språket. Det här sambandet har varit mitt eget tema under lång tid, och jag känner mig inte bara som lärjunge till Birgitta utan som hennes lekkamrat och medforskare i just denna tanke. Låtsasleken innehåller flera nödvändiga element. Tre av dem är **upprepning** av något i annan form, **igenkännande** av något och någon i denna upprepning och det kanske mänskliga fenomenet upplevelse av **rytm**, förmågan att upptäcka periodiska pulser i tillvaron. De här tre förhållandena finns i barnets joller, men inte i jollret för sig självt utan i den proto-dialog som uppstår med den som sköter om barnet på bordet. Upprinnelsen till låtsasleken, till rolleken och allt senare personlighetsväxande är den här sortens situation av rytmisk socialitet

mellan barn och omsorgsperson. Det är lätt att se skötbordets eller ammandets dyad med sin begynnande proto-dialog som centrum för det här. Det är där barnet gör sina första erfarenheter av att höra ihop med någon annan, att kunna fråga någon och svara någon i ett samspel. Och det lär sig där också att de två inte är ett och samma väsen, eftersom de låter lite olika och befinner sig på olika ställen, men att de två ändå gör liknande saker som hänger ihop, och som gör att barnet kan känna sig hänga ihop med den andre.

5) Lekspråk och identitet

Identiteter framstår endast i relation till varandra. En flicka är flicka bara för att det också finns pojkar, och ett litet barn är litet bara för att det finns stora barn. I slutändan är det trygg identitet som Birgittas arbetssätt resulterar i, och som har fångat min egen uppmärksamhet så länge jag har sysslat med leken. Utan lek ingen identitet. Utan trygg lek ingen trygg identitet. Människan kan inte leva utan identitet. Därför är leken den mest nödvändiga verksamhet som barn har. Om lek sätts i relation till identitet på det här viset, så framstår nödvändigheten av Birgittas bestämda uppfattning, att *lek måste få vara fritt vald*, så tydligt. Får den inte det, så innebär det i andra änden att vi tvingar på barn identiteter som de inte själva har kunnat välja. Resultatet av detta ser vi i många slags sociala problem som vårt samhälle brottas med.

Låt barnen leka och göra det fritt, säger Birgitta. Hon säger rätt. Och ingen har sagt det mer varierat, med större eftertryck och med vackrare och roligare exempel än hon.

// Lars-Erik Berg

